

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติอันสำคัญมากชนิดหนึ่งของโลก ในการกำเนิดขึ้นและการพัฒนาระบบโครงสร้างของป่าต้องใช้ระยะเวลาอันนับล้านๆ ปี ป่าไม้จึงมีความผูกพันเกี่ยวข้องกับและมีอิทธิพลต่อมวลมนุษย์เป็นอย่างมาก เช่น เป็นแหล่งกำเนิดของปัจจัย 4 คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำลำธารเป็นแนวป้องกันลมพายุ และมีอิทธิพลควบคุมสมดุลของระบบนิเวศตามธรรมชาติและบรรยากาศโลกอีกทั้งป้องกันการพังทลายของดินเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ

เนื่องจาก มีการนำมาใช้ประโยชน์จากผลิตภัณฑ์ของป่ามากเกินไป การค้าขายสัตว์และพืชป่าแบบผิดกฎหมาย การรบกวนแหล่งที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ และการสูญเสียแหล่งที่อยู่อาศัยเป็นสาเหตุหลักของการลดจำนวนประชากรของทั้งสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตในป่า การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้ การก่อสร้างอ่างเก็บน้ำและเขื่อนพลังน้ำ ความเป็นเมือง การท่องเที่ยวและภาวะมลพิษล้วนแต่ก่อให้เกิดการลดลงของจำนวนประชากรต่างๆ ทำให้ป่าเสื่อมโทรมและลดจำนวน แหล่งอาหาร ดังที่ มนัส สุวรรณ (2539) ได้ให้สาเหตุที่สำคัญของการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ คือ 1) สูญเสียโดยถูกต้องตามกฎหมาย กรณีนี้รัฐบาลอนุญาตให้หน่วยงานของรัฐเองหรือของเอกชนเข้าดำเนินการเกี่ยวกับป่าไม้ 2) สูญเสียโดยผิดกฎหมายการสูญเสียลักษณะนี้เกิดขึ้นจากการที่ประชาชนเข้าไปลักลอบตัดไม้ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ส่วนตัวหรือนำออกขายในรูปของไม้เถื่อนและสูญเสียโดยการบุกรุกทำลายป่าไม้ของราษฎรอาจด้วยแรงจูงใจหรือแรงกดดันบางอย่าง เช่น จำนวนสมาชิกในครอบครัวเพิ่มขึ้นทำให้ขนาดพื้นที่ต่อคนเล็กลง เครื่องมือและเทคโนโลยีสมัยใหม่ช่วยให้กระทบโดยตรงกลับมาซึ่งมนุษย์เราทั้งหลายปัญหาสิ่งแวดล้อมได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าไม่ใช่เรื่องไกลตัวและไม่ใช่เรื่องของใครเพียงคนเดียว

แต่การกระทำของคนเพียงคนเดียวกลับสามารถสร้างผลกระทบแก่คนทั้งหมด

ปัจจุบันกระแสการตื่นตัวในเรื่องสมุนไพรขยายวงกว้างขึ้นมากอาจเป็นเพราะโรคบางโรคได้หาทำให้คนส่วนใหญ่เริ่มเปลี่ยนแปลง การบริโภคใหม่เพื่อป้องกันโรคภัย โดยการเลือกรับประทานอาหารจำพวกพืชผักที่มีสรรพคุณเป็นยาสมุนไพรที่ได้รับประโยชน์ทางยาแล้วยังปลอดภัยจากสารเคมีด้วยสมุนไพรส่วนใหญ่ก็ได้มาจากป่า ป่าที่เป็นแหล่งกำเนิดของสมุนไพรที่ดีที่สุด คือ ป่าเขตร้อนชื้นเพราะเป็นป่าที่มีความหลากหลายของสิ่งมีชีวิต ประเทศไทยก็เป็นป่าลักษณะนี้ทำให้ประเทศอุตสาหกรรมต่างให้ความสนใจระบบป่านิเวศบ้านเราเพราะต้องการพืชพันธุ์สมุนไพรไปสกัดเป็นตัวยา อันจะนำมาซึ่งเงินจำนวนมาก ขณะที่ป่าไม้ประเทศไทยก็ถูกทำลายไปอย่างมาก ส่งผลให้สมุนไพรหลายชนิดสูญพันธุ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมุนไพรที่ใช้รากเป็นยา สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสาเหตุให้จำนวนพื้นที่ป่าไม้และสมุนไพรลดลงอย่างรวดเร็ว การล้มตายของผู้ที่รู้เรื่องการรักษาด้วยพืชสมุนไพรก็เป็นอุปสรรคในการพัฒนาการสืบทอดองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพรด้วยเช่นกัน

การรักษาด้วยพืชสมุนไพรจึงเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีการถ่ายทอดจนถึงปัจจุบันมีการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของนักวิชาการหลายท่าน เช่น ชูชาติ เหลี่ยมวานิช (2537) ได้ศึกษาเรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ในการรักษาสุขภาพของประชาชนในชนบท ซึ่งได้มีการเรียนรู้ตามเครือข่ายของสังคมชนบทซึ่งเริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ แล้วขยายออกไปยังเพื่อนบ้านทั้งภายในชุมชนและนอกชุมชน เสถียร ฉันทะ (2542) ได้ศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพของสมุนไพรเป็นกรณีศึกษาวิถีชุมชนไทยลื้อ จังหวัดเชียงราย พบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นในบริบททางกายภาพ และสังคมวัฒนธรรมระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศนั้นๆ และได้สะท้อนให้เห็น 2 มิติ คือ ประการแรก สะท้อนชีวิตโลกทัศน์และเชื่อในการให้คุณค่าของชุมชนที่มีต่อสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ประการที่สอง สะท้อนให้เห็นถึงองค์ความรู้ที่เป็นเชิงเทคนิคกับการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรภูมิปัญญาดังกล่าวมีการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยผ่านครอบครัว เครือญาติ และหมอบ้านของชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์การอนุรักษ์ พันธุ์สมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆ และนำไปสู่การดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร 2 ระดับ คือ 1) ระดับครอบครัวและเครือญาติ 2) ระดับชุมชน สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ศึกษาพบ คือ การรักษาโรคพื้นบ้านจะค่อยๆ หดหายไปเพราะรัฐบาลได้ขยายระบบบริการแพทย์แผนปัจจุบันออกไปอย่างกว้างขวางทำให้ประชาชนหันไปใช้บริการมากขึ้น คนในท้องถิ่นไม่สนใจสืบทอดวิธีการรักษาโรคแบบพื้นบ้านแต่ไปสนใจการแพทย์และหมอลวง เพราะได้รับการยอมรับมากกว่า และสามารถสอไบประกอบโรคศิลปะ

ได้และสามารถดำเนินการรักษาได้อย่างถูกต้องตามกฎหมายจึงทำให้แนวโน้มนการแพทย์พื้นบ้านในภาคเหนือค่อยๆ สูญหายไปเป็นที่สุด

ชุมชนของมนุษย์ทั่วโลกล้วนมีประวัติศาสตร์ที่ยาวนานย่อมต้องผ่านประสบการณ์การต่อสู้เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผ่านการสังเกต การทดลองใช้ คัดเลือกเพื่อถ่ายทอดกลายเป็นวัฒนธรรมสืบทอดกันมาจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะดีหรือไม่เหมาะสมเพียงใด แต่ก็สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าชาวบ้านยังคงดำรงเผ่าพันธุ์รายนานเท่าที่นานมาจนถึงปัจจุบัน การอยู่รอดของชาติพันธุ์ต่างๆ ขึ้นอยู่กับความสามารถของภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพของตนเอง ความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอันจำกัดอย่างชาญฉลาด ความสามารถในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และมีคุณภาพในระบบนิเวศทั้งระบบ ความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ทางภูมิปัญญาและความสามารถในการสืบทอดภูมิปัญญาสู่คนรุ่นใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีฐานความคิด และการอธิบายอยู่ในมิติทางวัฒนธรรม หรือการมองในระดับเหนือปรากฏการณ์ที่จับต้องพิสูจน์ได้ ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อประเพณี พิธีกรรมศาสนา สิ่งแวดล้อมทางสังคมและทางธรรมชาติ รวมทั้งประสบการณ์ที่สั่งสม ถ่ายทอดสืบทอดกันมาโดยพยายามเชื่อมโยงทุกสิ่งที่เกี่ยวข้อง เข้าด้วยกันภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพนับเป็นวัฒนธรรมการดูแลสุขภาพสุขภาพและความเจ็บป่วยของคนไทยเป็นเวลายาวนาน เป็นศาสตร์และศิลป์ที่เกิดจากการสังเกต การทดลอง คัดเลือก กลั่นกรองและสั่งสมสืบทอดมาจากรุ่นก่อนสู่คนรุ่นหลังเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบการคิดและระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเพื่อการดำรงอยู่ของเผ่าพันธุ์ การพึ่งพาตนเองและชาติพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวตลอดเวลาของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพสามารถเห็นคุณค่าได้หลายมิติคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านสุขภาพสามารถเป็นถึงสะท้อนระบบการคิด ความเชื่อและแนวทางดูแลสุขภาพเป็นความรู้เทคโนโลยีที่เรียนง่ายสามารถเข้าถึงได้ง่าย ใช้ประโยชน์และสามารถพึ่งพาตนเองได้ เป็นการอยู่ร่วมกันในสังคมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน

ในอดีตหรือในชนบทที่ห่างไกลความเจริญ เวลาที่มีผู้เจ็บป่วยได้มีการรักษาโดยผู้ที่มีความรู้ทางยา ทำหน้าที่เหมือนหมอในโรงพยาบาลปัจจุบัน แต่จะแตกต่างตรงที่จะหายมาจากธรรมชาติ เช่น ราก แก่น เปลือก กระจับปี่ ใบ ดอก และเมล็ดจากพืชสมุนไพร เพื่อนำไปเป็นวัตถุดิบในการปรุงยา ภูมิปัญญานี้แสดงถึงความฉลาดของคนในสมัยก่อนที่รู้จักวิธีรักษาสุขภาพและบรรเทาอาการเจ็บป่วยต่างๆ ได้จากสิ่งที่มีอยู่รอบตัวโดยการนำวัตถุดิบจากสมุนไพรที่ได้ค้นพบ สังเกต ทดลองตามกลไกของธรรมชาติและสืบทอดจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2537) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพว่าภูมิปัญญาในการรักษาสุขภาพตนเองมีลักษณะเป็นองค์รวมทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม จะไม่แยกเป็นอิสระเป็น

ส่วนๆ และสอดคล้องกับความเชื่อและวิถีชีวิตประชาชนในท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้มีการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาจึงควรพัฒนาศักยภาพที่ยังร่วมสมัยขึ้นมา เป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพในท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาชาวบ้านในการดูแลสุขภาพตนเองมีจุดเด่น คือ ราคาถูกหาได้ง่าย พึ่งพาตนเองอยู่บนหลักของดุลยภาพ ในปัจจุบันสิ่งที่น่าวิตก คือ ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ว่านี้กำลังสูญหายไป ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องรักษา ความหลากหลายของสังคมมนุษย์หรือรักษาภูมิปัญญาที่บรรดาสังคมมนุษย์ได้สร้างสมกันเป็นเวลานาน ความจำเป็นนี้มีมากพอกับการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในการรักษา ภูมิปัญญาเหล่านี้บุคคลที่สำคัญต่อการคงอยู่ของภูมิปัญญาคือกลุ่มหมอพื้นบ้าน ซึ่งในอดีตเคยมีความสำคัญต่อสังคมในท้องถิ่นมาก แต่ในปัจจุบันหมอพื้นบ้านได้ลดจำนวนลงหมอชาวบ้านรุ่นเก่าก็ได้ตายจากไป ซึ่งความรู้ที่ได้เล่าเรียนมาก็ได้สูญหายไปด้วย

สามารถ จันทร์สุรย์ (2536) กล่าวถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านว่าภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการถ่ายทอดประสบการณ์จากอดีตจนถึงปัจจุบันอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสายการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง สามารถทำได้หลายวิธีการแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อมการศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ในการดูแลสุขภาพอนามัยของตนเองซึ่งเป็นการศึกษาชาติพันธุ์การแพทย์ได้มีการศึกษาระบบการแพทย์พื้นบ้านในกลุ่มแต่ละภาคของประเทศ โดยเฉพาะในภาคอีสาน และภาคเหนือส่วนใหญ่ประเด็นการศึกษามักมีเนื้อหาที่ครอบคลุมทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับตัวหมอพื้นบ้านองค์ความรู้ทางการแพทย์พื้นบ้าน วิธีการรักษาและผู้ป่วยที่มาใช้บริการแพทย์พื้นบ้านซึ่งได้รวบรวมไว้ในหนังสือสถานภาพและทิศทางการวิจัยการแพทย์แผนไทย ซึ่งตรงกับงานวิจัยของเสาวภา พรศิริพงษ์และคณะ (2539) ที่ศึกษาศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้านด้าน การดูแลสุขภาพและอึ้งยง เทาประเสริฐ (2537) ที่ศึกษาการรักษากระดูกหักของหมอเมืองและการดูแลครรภ์ของชาวอาข่า จังหวัดเชียงราย การศึกษาครั้งนี้เป็นกรณีศึกษาเฉพาะให้เห็นถึงภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ย่อมมีภูมิปัญญาที่แตกต่างกันจึงได้ทำการศึกษาในกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง ชนเผ่าม้งส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอยู่บนพื้นที่สูงเนื่องจากความเคยชินจากในอดีตเพราะการตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่สูงจะได้เปรียบในเรื่องพื้นที่ดินน้ำและป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์และเป็นการดำเนินชีวิตท่ามกลางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมของตนเองในเรื่องการเจ็บป่วย ชนเผ่าม้งจะมีรูปแบบของการรักษาที่เป็นเอกลักษณ์ โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประกอบกับพิธีกรรมและยาสมุนไพรที่เป็นพืชพื้นบ้านที่น่าสนใจ ชนเผ่าม้งส่วนใหญ่มีความเชื่อในการนับถือผีอยู่มาก กล่าวคือ มีการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบูชาทั้งผีดีและผีร้าย การบูชาผีดีเพื่อความคุ้มครองกับชีวิตและทรัพย์สิน ส่วนการบูชาผีร้าย ก็เพื่อไม่ให้เป็นอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สิน เช่นเดียวกับชนเผ่าม้งบ้าน

ชุมชนข้างเคียง ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่ เป็นอีกพื้นที่หนึ่งของชนเผ่าม้ง ที่มีประชาชน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเป็นพื้นที่ที่ห่างไกลจากชุมชนเมือง แต่มีเอกลักษณ์ที่สำคัญที่ชุมชนนี้สามารถรักษาโรคภัยต่างๆ ได้ด้วยตนเอง โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย พืชสมุนไพรเนื่องจากเป็นสิ่งที่ไม่หาได้ง่ายภายในชุมชนประกอบกับ ความห่างไกลสาธารณสุข ความรู้ที่สั่งสมกันมาจากบรรพบุรุษเรียนรู้การใช้สมุนไพรจากธรรมชาติรอบตัวด้วยการสังเกตและ ประสบการณ์ในการเลือกแยกแยะชนิดของพืชตามคุณสมบัติได้อย่างแม่นยำ แม้ไม่มีการ จดบันทึกไว้ แต่สืบทอดต่อกันมาได้จากการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ตรงในชีวิตประจำวัน ทำให้สามารถดำรงชีวิตได้จนถึงปัจจุบัน

แต่ด้วยความเจริญก้าวหน้า ทางเทคโนโลยีที่มากขึ้น ทำให้ชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน ได้รับความ พัฒนาให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งเดิมการรักษาสุขภาพจะรักษาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นหลัก หากมีการเจ็บไข้ได้ป่วยมากๆ จึงพึ่งพาแพทย์แผนปัจจุบันและ โรงพยาบาล เมื่อมีความทันสมัยจึง เริ่มเป็นสาเหตุให้ละเลยขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง เปลี่ยนแปลงค่านิยมมาพึ่งพาสังคมเมือง มากขึ้น โดยเฉพาะการดูแลสุขภาพของตนเองที่พึ่งพาการรักษาตาม โรงพยาบาลมากขึ้น เป็นการปิดกั้นการปลูกฝังและการถ่ายทอดความรู้แบบแผนรักษาตามวัฒนธรรมและความเชื่อของ เผ่าพันธุ์ การละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่นส่งผลให้องค์ความรู้ทางการแพทย์ของหมอพื้นบ้านค่อยๆ เลือนหายไปพร้อมกับหมอพื้นบ้าน ได้แก่ หมอผีเข้าทรง หมอยาสมุนไพร หมอคาถา หมอตำแยที่ ลดลงตามช่วงของอายุขัยอีกทั้งการละเลยพืชสมุนไพรที่มีสวนสมุนไพรภายในชุมชนอยู่ 2 แห่งที่มีความ เสื่อมโทรมขาดการดูแลรักษาและมีการปลูกไว้ใช้ในบริเวณบ้านของชาวบ้าน ประกอบกับ พืชสมุนไพรภายในป่าที่ลดลง เนื่องจากการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าจนเกินขอบเขตการรองรับ ของป่า สิ่งเหล่านี้เป็นสัญญาณอันตรายที่เตือนให้เห็นว่าในอนาคตชุมชนอาจจะสูญเสียความรู้ใน การใช้พืชสมุนไพรที่ส่งผลทำให้เกิดการอนุรักษ์สมุนไพรและการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนของระบบ นิเวศ และการพึ่งพาธรรมชาติ รวมถึงการศึกษาความรู้ในการใช้สมุนไพรของกลุ่มพ่อหมอแม่หมอ ที่มีความรู้เรื่องพืชสมุนไพร และเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้คนในชุมชนได้ช่วยกันปลูกต้นไม้ สมุนไพรต่างๆ เพื่อเป็นการดำรงความหลากหลายทางชีวภาพและเพื่อเป็นคลังยารักษาโรคของคน ในชุมชนให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ช่วยรักษาสภาพแวดล้อมและสมดุลธรรมชาติท้องถิ่นที่ อยู่อาศัย

จากปรากฏการณ์ที่สังเกตเห็นเบื้องต้น ผู้ศึกษาจึง ได้ตั้งประเด็นว่า ในชุมชนดังกล่าว ชาวบ้านมีกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อ การรักษาแบบพื้นบ้านได้เกิดขึ้นอย่างไร และมีปัจจัยใดบ้างที่เอื้อและเป็นอุปสรรคต่อกระบวนการ ซึ่งกระบวนการนี้เป็นกระบวนการของชุมชนที่เกิดขึ้นมานานและเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยที่มีการ

ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง ประยุกต์หลักการต่างๆ ให้เหมาะสมกับเงื่อนไขตัวเอง โดยเลือกสรร ใช้ปัจจัยและทุนทางสังคมที่หลากหลายแตกต่างกันไป ทำให้กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านมีความเหมาะสมกับห้วงเวลา และความต้องการของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งชาวบ้านเองนั้นในขั้นแรกคำนึงถึงผลที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตแบบองค์รวมของตน คือ มีความเชื่อมโยงระหว่างการดูแลสุขภาพสภาพของตนเองรวมถึงการรักษาการเจ็บป่วย คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ การพึ่งพาตนเอง รวมทั้งครอบครัวและวิถีชีวิตที่ดีขึ้น และที่สำคัญที่สุดคือความยั่งยืนของทรัพยากร อีกทั้งยังพบว่าชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยนได้มีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตหันมารักษาแบบแพทย์แผนปัจจุบันมากขึ้น ซึ่งได้ชี้ให้เห็นกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านเองก็มีข้อจำกัด ทั้งเงื่อนไขและปัจจัยหลายประการที่ทั้งเป็นตัวเอื้อและก็เป็นอุปสรรครวมอยู่ด้วยกัน ดังนั้นศึกษาจึงเกิดคำถามการศึกษาว่า

1. ภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่มีอะไรบ้างและเป็นอย่างไร

2. กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง บ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่มีกระบวนการอย่างไร ใครเป็นผู้ถ่ายทอดและสืบทอดและมีวิธีการถ่ายทอดและสืบทอดอย่างไร

3. ปัจจัยใดที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง บ้านขุนช่างเคี่ยนตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1.2.1 เพื่อศึกษาภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง บ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

1.2.2 เพื่อศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง บ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

1.2.3 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง บ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่

1.3 ขอบเขตการศึกษา

1.3.1 ขอบเขตพื้นที่

พื้นที่ที่ศึกษาคือ หมู่บ้านขุนช่างเคี่ยน หมู่ 4 ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีเหตุผลในการเลือกพื้นที่นี้คือ

1.3.1.1 เป็นหมู่บ้านที่มีปรากฏการณ์ตามประเด็นที่ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษา ได้แก่ มีพ่อหมอแม่หมอทำการดูแลรักษาโรคภัยไข้เจ็บ และมีการถ่ายทอดความรู้จนเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.3.1.2 เป็นหมู่บ้านที่ยังคงมีระบบความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพสืบทอดกันมา

1.3.2 ขอบเขตประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร คือ ชาวบ้านม้งขุนช่างเคี่ยน กลุ่มตัวอย่างแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1.3.2.1 กลุ่มพ่อหมอแม่หมอ จำนวน 5 คน เป็นหมอพื้นบ้านที่มีความรู้เกี่ยวกับพืชที่นำมาเป็นยารักษาโรค รวมถึงการนำมาใช้ ที่ถ่ายทอดผ่านรูปแบบของพิธีกรรม และองค์ความรู้บนความสัมพันธ์ของมนุษย์ ธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ

1.3.2.2 กลุ่มชาวบ้านที่ใช้พืชสมุนไพรอยู่ในปัจจุบันจำนวน 20 คน ได้แก่ผู้อาวุโส พ่อบ้าน แม่บ้าน เยาวชน

1.3.2.3 กลุ่มผู้นำชุมชนจำนวน 10 คน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน
กรรมการหมู่บ้าน ผู้นำศาสนา

1.3.3 ขอบเขตเนื้อหา

โดยทำการศึกษา 3 ด้าน คือ

1.3.3.1 บริบทชุมชนที่ทำการศึกษา

- ข้อมูลทั่วไป ประวัติความเป็นมา วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ
- วิถีชุมชนที่เกี่ยวกับพืชสมุนไพร
- ประวัติการเจ็บป่วยและการรักษาการเจ็บป่วยของชุมชนขุนช่างเคี่ยน

1.3.3.2 ภูมิปัญญาการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพร

1) องค์ความรู้ในเรื่องพืชสมุนไพร

- ชนิดของพืชสมุนไพร
- ประเภทของพืชสมุนไพร (พืชยืนต้น/พืชล้มลุก)
- ภาษาที่ใช้เรียก (ชื่อม้ง/ชื่อวิทยาศาสตร์/ชื่อไทย)
- สรรพคุณของพืชสมุนไพร
- วิธีการใช้พืชสมุนไพร
- การปลูกและการดูแลรักษา
- ระบบนิเวศที่เหมาะสมแก่การเจริญเติบโต

2) ภูมิปัญญาด้านการนำมาใช้ประโยชน์ในชุมชนม้ง

- การนำพืชสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ด้านการประกอบอาหาร
- การนำสมุนไพรมาใช้ประโยชน์ด้านการใช้สอย
- การนำมาใช้ประโยชน์ตามความเชื่อและพิธีกรรม
- การนำพืชสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรค

3) วิธีการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร

- การจัดการแบบดั้งเดิม
- การจัดการแบบเป็นทางการ
- การจัดการแบบผสมผสาน

1.3.3.3 ภูมิปัญญาด้านกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง

- ภูมิปัญญาด้านการรับรู้
- ภูมิปัญญาด้านการเรียนรู้
- ภูมิปัญญาด้านการสั่งสมความรู้
- ภูมิปัญญาด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้
- ผลของการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของ

พืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง

1.3.3.4 ปัจจัยมีอิทธิพลต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้ง

ปัจจัยภายใน

- วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การเคารพผู้อาวุโส การอบรมสั่งสอน พิธีกรรม ความเชื่อ

ปัจจัยภายนอก

- ความเชื่อค่านิยมสมัยใหม่และการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรม

สมัยใหม่

1.3.4 ขอบเขตระยะเวลาการศึกษา

กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชุมชนม้ง บ้านขุนช่างเคี่ยน ตำบลช้างเผือก อำเภอเมืองเชียงใหม่ใช้ระยะเวลาตั้งแต่ กันยายน 2551 – ธันวาคม 2553

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ทักษะที่ได้จากการสะสมสืบทอดกันมาในด้านพืชสมุนไพรและการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ของชาวบ้านจากความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ที่ถูกถ่ายทอดกันในชุมชน และตกทอดจากรุ่นหนึ่งไปรุ่นหนึ่ง

กระบวนการสืบทอด หมายถึง ขั้นตอนต่อเนื่องของวิธีการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการใช้สมุนไพร โดยถ่ายทอดเนื้อหาที่แฝงด้วยทักษะ ความรู้ ความเข้าใจ ทักษะคติ ความเชื่อ และค่านิยมจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือจากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง

ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา หมายถึง ผู้ที่ทำหน้าที่ส่งต่อหรือถ่ายทอดความรู้ในการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรให้แก่ผู้ที่สนใจนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้ หมายถึง ผู้ถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรในลักษณะเป็นผู้สอน ผู้ให้คำปรึกษาหรือแนะนำแก่ผู้สืบทอด หรือ ผู้เรียน

ผู้สืบทอดภูมิปัญญา หมายถึง ผู้รับการส่งต่อหรือถ่ายทอดความรู้ในการใช้สมุนไพรซึ่งในการศึกษาคั้งนี้ หมายถึง ผู้รับการถ่ายทอดในลักษณะลูกศิษย์ ผู้เรียน ผู้ศึกษาความรู้ในการใช้สมุนไพร

ความหลากหลายของพืชสมุนไพร หมายถึง จำนวนชนิดพันธุ์ ชนิดพันธุกรรม และระบบนิเวศของพืชสมุนไพรในชุมชนบ้านขุนช่างเคี่ยน

การจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพร หมายถึง การจัดการแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ การจัดการแบบดั้งเดิม การจัดการแบบเป็นทางการ และการจัดการแบบผสมผสาน ซึ่งได้แก่การนำมาใช้ประโยชน์ในด้านการประกอบอาหาร การนำมาใช้ประโยชน์ด้านการใช้สอย การนำมาใช้ในการรักษาโรค

การรักษาแบบพื้นบ้าน หมายถึง การรักษาพยาบาลของชนเผ่าม้งโดยใช้วัสดุอุปกรณ์ และพืชสมุนไพรที่มีในท้องถิ่น โดยรักษากับบุคคลภายในชุมชนเมื่อเจ็บป่วย

การพึ่งพาตนเอง หมายถึง การพึ่งพาภูมิปัญญาพื้นบ้านในการดูแลรักษาสุขภาพซึ่งเน้นในเรื่องการหาได้ง่าย มีความเสี่ยงน้อย ผลข้างเคียงน้อย ประหยัด พึ่งการรักษาพยาบาลและบริการของรัฐน้อยใช้สมุนไพรในการดูแลรักษาสุขภาพตนเองมากขึ้น

วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง ความเชื่อ การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตลอดจนวิถีปฏิบัติและขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน

ปัจจัย หมายถึง ตัวแปรที่ส่งผลกระทบต่อคนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน จำแนกเป็น 2 ประเภท คือ

ปัจจัยภายใน หมายถึง อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน ได้แก่ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ การเคารพผู้อาวุโส การอบรมสั่งสอนพิธีกรรม ความเชื่อ

ปัจจัยภายนอก หมายถึง อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลกระทบต่อกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรเพื่อการรักษาแบบพื้นบ้านของชนเผ่าม้งบ้านขุนช่างเคี่ยน ได้แก่ ความเชื่อค่านิยมสมัยใหม่และการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ วิถีปฏิบัติตามวัฒนธรรมสมัยใหม่